

Marta Wójcicka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: marta.wojcicka@umcs.pl

ORCID: 0000-0002-9846-9776

Liczba jako narzędzie interpretacji świata

A Number as a Tool for Interpreting the World

Magdalena Wójtowicz-Deka, *Siódme niebo, podwójny kłós. O liczbach w kulturze ludowej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2024.

DOI: 10.12775/LL.1.2.2026.013 | CC BY-ND 4.0

Monografia *Siódme niebo, podwójny kłós. O liczbach w kulturze ludowej* stanowi obszerne i wartościowe opracowanie poświęcone symbolice liczb w polskiej kulturze tradycyjnej. Autorka podejmuje temat rzadko analizowany syntetycznie, mimo że liczby należą do podstawowych kategorii organizujących ludowy obraz świata. Tematyka liczb była przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, od filozofii po kulturoznawstwo, jednak w polskiej etnologii i folklorystyce wciąż dostrzegalny jest niedosyt opracowań teoretycznych na ten temat. Liczby od dawna fascynowały humanistów jako kategorie poznawcze i fundamenty struktury wszechświata. Pitagoras uznał je za *arche* (zasadę budowy świata), Platon widział w nich pomost między światem idei a realnym, a Arystoteles traktował je jako jedną z podstawowych kategorii poznawczych. Badacze tacy jak Georges Ifrah (1990) postrzegali liczby jako jeden z najważniejszych wynalazków ludzkości, porównywalny z pismem. Matila Ghyka (2001) zajmowała się „złotą liczbą” w rozwoju cywilizacji, a Georg Feuerstein (1995) uznał liczby za podstawę systemów religijnych. Ontologię liczb w filozofii starożytnej i średniowiecznej badali Jacek Widomski (1996) oraz Jerzy Dada-czyński (2000). Arkadiusz Sołtysiak (2003) zajmował się paraarchetypowymi

determinantami znaczeń liczb w różnych kulturach. Powstało wiele opracowań dotyczących numerologii biblijnej, skoncentrowanych na poszczególnych liczbach, np. 6 była przedmiotem analiz Stanisława Kobielusa (2002), lub na ujęciu całościowym (Hanelt 2009; Szczepanowicz 2018). W lingwistyce liczby rozpatrywano na wielu poziomach opisu języka. Mirosława Siuciak (2008) badała kształtowanie się kategorii liczebnika, Adam Bednarek (1994) – leksykalne wykładniki parametryzacji świata, a Renata Dźwigoł (2012) – komponent liczbowy w przysłowiach i frazeologizmach. Kluczową rolę odgrywa praca Marty Nowosad-Bakalarczyk (2018), która szczegółowo przeanalizowała kategorię ilości we współczesnej polszczyźnie. Mimo powszechności liczb w tekstach folkloru rzadko stawały się one samodzielnym przedmiotem badań teoretycznych. Kazimierz Moszyński (2024) w *Kulturze ludowej Słowian* opisał umiejętności matematyczne i miary ludu. Ludwik Stomma (1981) analizował liczby w kontekście opozycji binarnej parzystość–nieparzystość. Piotr Kowalski (1998) opracował je jako osobne hasło w leksykonie kultury magicznej. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2007) opisała koncept liczbowy we wzorcach tekstów ustnych. Przywołany (skrótowy) stan badań wskazuje na bogactwo materiału źródłowego, ale jednocześnie na brak całościowego opracowania monograficznego, co uzupełnia publikacja Magdaleny Wójtowicz-Deki, która w umiejętny sposób czerpie z przywołanych wyżej (i wielu innych) koncepcji, ujęć i badań.

Autorka pokazuje, jak konkretne liczby, np. 3, 7 czy 12, porządkują czas i przestrzeń oraz wpływają na ludowe obrzędy, leczenie i wróżby. Autorka słusznie zauważa, że liczby w kulturze nie są jedynie abstrakcyjnymi konstrukcjami matematycznymi, ale stanowią podstawową kategorię pozwalającą przekształcić chaos w oswojony kosmos. Analiza obejmuje również istotną opozycję między parzystością a nieparzystością, łącząc określenia takie jak „cetno” i „lichy” z wierzeniami dotyczącymi pomyślności lub działania sił nieczystych. Całość ukazuje, że w światopoglądzie tradycyjnym liczenie było potężnym narzędziem oswajania chaosu i modelowania rzeczywistości poprzez zasadę magii tożsamości ilościowej.

Omawiana monografia ma charakter interdyscyplinarny, łączy perspektywę folklorystyczną, etnolingwistyczną oraz antropologiczną. Magdalena Wójtowicz-Deka odwołuje się do szerokiego spektrum prac dotyczących liczb z zakresu filozofii, językoznawstwa, religioznawstwa oraz etnologii i folklorystyki.

Praca została osadzona w metodologii etnolingwistycznej, wywodzącej się z kręgu lubelskiej szkoły Jerzego Bartmińskiego. Centralnym punktem analizy jest rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu świata zapisanego w tekstach folkloru, wierzeniach i praktykach obrzędowych. Rekonstruując językowy obraz poszczególnych liczb, autorka stosuje wypracowane przez lubelskich etnolingwistów narzędzie, jakim jest definicja kognitywna, która

za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie

cie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania [...]. Jednostką podlegającą definiowaniu jest „przedmiot mentalny” w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej w językowym obrazie świata. Ten „przedmiot mentalny” jest projekcją, a nie odbiciem, niezależnie od tego, że zwykle istnieje możliwość porównywania go (i stwierdzenia podobieństw) z przedmiotem rzeczywistym, dostępnym doświadczeniu empirycznemu (Bartmiński 1988: 169–170).

Zastosowanie tego typu definicji pozwala na fasetowe uporządkowanie materiału i uwzględnienie wielu punktów widzenia.

Monografia oparta jest na bogatym materiale źródłowym, łączącym XIX-wieczne zapisy etnograficzne ze współczesnymi badaniami terenowymi. Podstawę materiałową stanowią zatem zarówno źródła zastane (dzieła Oskara Kolberga, słowniki gwarowe, monografie regionalne), jak i bogaty materiał z własnych badań terenowych przeprowadzonych w latach 2007–2015 z udziałem 86 informatorów z 11 województw. Tak szerokie zaplecze źródłowe gwarantuje wiarygodność formułowanych wniosków. Dzięki wykorzystaniu klasycznych materiałów folklorystycznych i etnograficznych oraz obszernego zbioru danych z własnych badań publikacja stanowi próbę rekonstrukcji żywej pamięci kulturowej związanej z funkcjonowaniem liczb w obrzędowości, lecznictwie ludowym, praktykach magicznych czy wyobrażeniach dotyczących czasu i przestrzeni.

Na uznanie zasługuje przemyślana konstrukcja pracy. Jej układ jest logiczny i konsekwentny: po rozdziałach teoretycznych dotyczących liczby jako kategorii kulturowej oraz opozycji parzystość–nieparzystość następują analizy poszczególnych liczb (1, 2, 3, 4, 7, 12 i 100). Taki porządek umożliwia stopniowe przechodzenie od zagadnień ogólnych do szczegółowych interpretacji materiału. Wprowadzeniem do monografii jest rozdział poświęcony liczbom i liczeniu w kulturze ludowej, a otwiera go podrozdział o charakterze leksykograficznym. W tej pierwszej części autorka wskazuje główne ujęcia liczb obecne w kulturze ludowej: symboliczna inwentaryzacja, formuła „ile..., tyle...”, wielość, koncept liczbowy jako element struktury tekstu. Za nadrzędną kwestię Wójtowicz-Deka uznała przeciwstawienie parzystości i nieparzystości, implikujące opozycje binarne: zamknięcie–otwarcie, stałość–zmiana. W tej części zwróciła też uwagę na istotę liczenia, podkreślając, że w kulturze ludowej nie jest ono czynnością neutralną, ma moc porządkującą, a w sytuacjach obrzędowych – performatywną. W analizie opozycji parzystość–nieparzystość badaczka błyskotliwie analizuje pojęcia cetna i licha, wskazując na ich ambiwalencję w zależności od kontekstu (np. parzystość jako symbol nie tylko małżeństwa, ale i śmierci).

Dalsze rozdziały poświęcono liczbom: 1, 2, 3, 4, 7, 12 oraz 100. Taki wybór został dobrze umotywowany, jest przemyślany i wynika z głębokiej znajomości kultury ludowej. Analiza jest konsekwentna i prowadzona za pomocą stosowania powtarzalnych faset, na które składają się: ogólna symbolika liczby, czas, przestrzeń (np. dom, wieś, stół itp.), postacie (demoniczne, ludzkie), zwierzęta,

atrybuty (roślinne, przedmiotowe, cielesne, żywioły) i czynności, miary, działania na liczbach (np. powtarzanie i zwielokrotnienie, multiplikacje) oraz funkcje (lecnicze, wróżebno-matrymonialne i in.). Każdy rozdział zamyka podsumowanie. Szczególnie interesujące są partie poświęcone trójce i siódemce, w których autorka pokazuje wielowarstwowość symboliki oraz ich funkcjonowanie w praktykach magicznych, leczniczych i rytualnych.

Warto przywołać najistotniejsze ustalenia zaprezentowane w pracy *Siódme niebo, podwójny kłós*. Z analiz wynika, że jedynka jest utożsamiana z prapoczątkiem i sacrum, a także z magią dobrego początku i pierwszeństwem, które rzutuje na dalszy przebieg zdarzeń. Dwójka funkcjonuje jako „patronka” sfery miłosnej (para), ale również jest silnie związana z demonologią (strzygonie o dwóch duszach). Trójka jest najbardziej nacechowana symbolicznie, pełni funkcję mediatora między światami i dominuje w medycynie ludowej poprzez trzykrotne repetycje. Czwórka odpowiada za stabilną, horyzontalną strukturę świata (cztery strony świata, cztery kąty domu, trumna z czterech desek). Siódemka wyznacza granice między *orbis interior* a *orbis exterior*, często kojarzona jest z istotami demonicznymi (zmora jako siódma córka) i śmiercią (kształt cyfry przypomina kosę). Dwunastka to symbol pełni i doskonałości, organizujący czas (miesiące) oraz zestaw wigilijnych potraw. Liczba 100 służy do wyrażania wielkości, obfitości i hiperbolizacji w życzeniach i bajkach. To tylko kilka z licznie prezentowanych w monografii znaczeń analizowanych liczb.

Jednym z największych atutów monografii jest umiejętne połączenie materiału językowego z kontekstem kulturowym. Liczby są tu traktowane jako elementy niosące znaczenia symboliczne, aksjologiczne i performatywne. Autorka pokazuje, że w kulturze ludowej liczba porządkuje świat, oswaja chaos, wyznacza relacje między sferą ludzką i pozaludzką oraz uczestniczy w praktykach magicznych i rytualnych. Szczególnie cenne jest uwzględnienie różnych kodów kultury – językowego, rytualnego, przedmiotowego i przestrzennego. Ponadto Wójtowicz-Deka udowodniła, że w kulturze ludowej ilość jest ściśle połączona z jakością, a liczby funkcjonują jako stałe elementy współtworzące sens rzeczywistości. Praca napisana jest z dużą dbałością o detal interpretacyjny. Zastosowanie analizy etnolingwistycznej pozwoliło na wydobycie głębokich struktur myślenia mityczno-magicznego, które nadal są obecne w świadomości współczesnych mieszkańców wsi. Na uwagę zasługuje również solidna podbudowa metodologiczna pracy. Badaczka kompetentnie wykorzystuje aparat pojęciowy etnolingwistyki: językowy obraz świata, stereotyp, symbol, profilowanie czy definicję kognitywną.

W omawianej monografii poddano analizie jedynie wspomniane liczby, kierując się ich reprezentatywnością i częstotliwością występowania. Można jednak upomnieć się o brak szczegółowego omówienia pozostałych „reprezentantów” z pierwszej dziesiątki (5, 6, 8, 9 i 10), oni również bowiem mają swoją specyfikę w kulturze ludowej i zasługują na opracowanie. Ponadto publikacja koncentruje się na rekonstrukcji tradycyjnego, mityczno-magicznego obrazu świata, opierając się głównie na relacjach najstarszych mieszkańców wsi i źró-

dłach historycznych, pomijając zaś konteksty współczesne. Autorka dostrzega tę lukę, zauważając w zakończeniu, że badania nad aktualnymi wierzeniami oraz przemianami semantyki liczb mogłyby przynieść ciekawe wnioski. Choć monografia oparta jest na materiale zróżnicowanym gatunkowo (bajki, pieśni, zamówienia), to brakuje w niej perspektywy genologicznej, a sama badaczka słusznie zauważa, że dyferencjacja gatunkowa semantyki poszczególnych liczb zasługuje na głębsze zbadanie. W obecnej formie materiał z pieśni i prozy czasem traktowany jest jako izomorficzny, podczas gdy funkcje liczb w poszczególnych gatunkach mogą się od siebie znacząco różnić (np. funkcja poetycka w pieśniach vs. performatywna w zamówieniach). Warto podkreślić i docenić, że w zakończeniu Magdalena Wójtowicz-Deka wskazała perspektywy dalszych badań nad semantyką liczb w kulturze ludowej.

Monografia *Siódme niebo, podwójny kłos. O liczbach w kulturze ludowej* wypełnia lukę w polskiej folklorystyce i etnolingwistyce, a zarazem zapoczątkowuje (miejmy nadzieję) pogłębione badania nad symboliką i sposobem używania liczb. Praca ta ma zarazem szansę, by trafić do szerokiego kręgu odbiorców zainteresowanych magią liczb. Zasługuje na uwagę nie tylko folklorystów i etnolingwistów, antropologów kultury, religioznawców, ale także językoznawców, filmoznawców, specjalistów od komunikacji oraz osób zainteresowanych ludową magią i praktykami ezoterycznymi, ponieważ choć bazuje na materii ludowym, to zawarte w niej ustalenia można przenieść na inne pola badawcze.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, J. (red.) (1988). *Konotacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bednarek, A. (1994). *Leksykalne wykładniki parametryzacji świata. Studium semantyczne*. Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Dadaczyński, J. (2000). *Filozofia matematyki w ujęciu historycznym*. Wydawnictwo Ośrodka Badań Integracyjnych; Wydawnictwo Biblos.
- Dźwigoł, R. (2012). O liczbie diabłów – na podstawie polskich frazeologizmów i przysłów. W: E. Komorowska, K. Kondziola-Pich, A. Ochrymowicz (red.), *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka III* (s. 100–119). Wydawnictwo Naukowe „Hogben”.
- Feuerstein, G. (1995). *Na początku była liczba. Duchowe tradycje świata w języku liczb* (przeł. M. Hądzlik-Margańska). Dom Wydawniczy Limbus.
- Ghyka, M. C. (2001). *Złota liczba. Rytuały i rytmy pitagorejskie w rozwoju cywilizacji zachodniej* (przeł. I. Kania). Universitas.
- Hanelt, T. (2009). Znaczenie liczb w Starym Testamencie. *Studia Gnesnensia*, 23, 55–64.
- Ifrah, G. (1990). *Dzieje liczby, czyli historia wielkiego wynalazku* (przeł. S. Hartman). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kobielus, S. (1995). „Sześć” – liczba wybrana przez Stwórcę; symbolika i treści teologiczne. *Communio*, 3, 71–78.
- Kowalski P. (1998). *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Moszyński Kazimierz (2024). *Kultura ludowa Słowian* (t. 2: *Kultura duchowa*). Wydawnictwo Grafika.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2007). *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Wydawnictwo UMCS.

- Nowosad-Bakalarczyk, M. (2018). *Kategoria ilości i jej wykładniki we współczesnej polszczyźnie*. Wydawnictwo UMCS.
- Siuciak, M. (2008). *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sołtysiak, A. (2003). Kilka uwag na temat kultury, ewolucjonizmu i symboliki liczb. W: A. Sołtysiak i in. (red.), *Antropologia religii. Wybór esejów* (t. 3, s. 7–20). Zakład Antropologii Historycznej, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stomma, L. (1981). *Słońce rodzi się 13 grudnia*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Szczepanowicz, B. (2018). *Tajemnice liczb biblijnych*. Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon.
- Szram, M. (2001). *Duchowy sens liczb w alegorycznej egzegezie aleksandryjskiej II–V w.* Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Widomski, J. (1996). *Ontologia liczby. Wybrane zagadnienia z ontologii liczby w starożytności i średniowieczu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.